

ПРАВОВА СИСТЕМА УКРАЇНИ: СУЧАСНИЙ СТАН ТА ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ**LEGAL SYSTEM OF UKRAINE: CURRENT STATE AND DEVELOPMENT TRENDS****Богачова Л.Л., к.ю.н.,
доцент кафедри теорії і філософії права***Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого***Магда Є.В., студентка I курсу***Інститут прокуратури та кримінальної юстиції
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого*

У статті проаналізовано історичні чинники, які вплинули на становлення правової системи України. Визначено поняття правової системи та розкрито її структурні елементи. Підкреслено, що за формально-юридичними ознаками правова система України тяжіє до романо-германського права. Охарактеризовано спільні риси національної правової системи і романо-германської правової сім'ї. Зосереджено увагу на системі джерел права України, уточнено ієрархію нормативно-правових актів, роль нормативно-правових договорів і судової практики в процесі правового регулювання. Кодифікація законодавства з метою його упорядкування, подолання колізійності і прогалинності, а також створення уніфікованого понятійного апарату є одним із напрямів розвитку сучасної правової системи України. Важливою проблемою розвитку правової системи є пошук оптимального ступеня узагальненості правових норм. Складником правової системи є система права. Визначено тенденції формування нових галузей права – транспортного, комерційного, валютного, інформаційного, медичного, нотаріального, спортивного, муніципального, ювенального, інтеграційного тощо. Обґрунтовано можливість зближення публічного і приватного права на новій гуманістичній основі. Євроінтеграційний курс України зумовлює необхідність втілення європейських правових стандартів у національну правову систему. Особливе значення має співпраця з Радою Європи, ратифікація вироблених нею конвенцій, дотримання прав людини і запровадження принципу верховенства права. Національне законодавство має відповідати Європейській Конвенції про захист прав людини і основних свобод 1950 р. Забезпечити таку відповідність має правова експертиза проєктів нормативно-правових актів. У 2014 р. Україна підписала Угоду про асоціацію з ЄС. Угодою значно розширені сфери співпраці України з ЄС і передбачені різні способи гармонізації її законодавства із законодавством ЄС. На національну правову систему суттєво впливає діяльність Європейського суду з прав людини. В Україні суди загальної юрисдикції найчастіше звертаються до положень Конвенції і практики Суду в разі наявності прогалин у національному законодавстві, в разі невідповідності законодавства України положенням Конвенції та рішенням Суду, в разі використання в судовій практиці таких принципів, як верховенство права, справедливість тощо. Конституційний Суд України задля обґрунтування власних правових позицій використовує відсильний, казуїстичний або казуїстично-змістовний способи застосування практики Європейського Суду з прав людини. На сучасному етапі вітчизняна правова система відчуває вплив глобалізаційних процесів і потребує оптимізації. Основними тенденціями її розвитку є визнання принципу верховенства права і пріоритетності прав людини, забезпечення провідної ролі нормативно-правового акта в системі джерел права, кодифікація законодавства, виникнення нових галузей права, зближення публічного і приватного права, впровадження європейських правових стандартів у нормотворчу і правозастосовну практику.

Ключові слова: правова система, романо-германське право, система права, кодифікація законодавства, європейські правові стандарти.

The article analyzes the historical factors that influenced the formation of the legal system of Ukraine. The concept of the legal system is defined and its structural elements are revealed. It is emphasized that the legal system of Ukraine tends to Romano-Germanic law in terms of formal and legal features. The common features of the national legal system and the Romano-Germanic legal family are described. The focus is on the system of sources of law of Ukraine, the hierarchy of normative legal acts, the role of normative legal agreements and judicial practice in the process of legal regulation are specified. Codification of legislation in order to streamline it, overcome conflicts and gaps, as well as the creation of a unified conceptual framework is one of the areas of development of the modern legal system of Ukraine. An important problem in the development of the legal system is the search for the optimal degree of generalization of legal norms. A component of the legal system is the legal system. The tendencies of formation of new branches of law – transport, commercial, currency, information, medical, notarial, sports, municipal, juvenile, integration, etc. are determined. The possibility of convergence of public and private law on a new humanistic basis is substantiated. Ukraine's European integration course necessitates the implementation of European legal standards in the national legal system. Of particular importance is cooperation with the Council of Europe, the ratification of its conventions, respect for human rights and the introduction of the rule of law. National legislation must comply with the European Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms of 1950. The legal examination of draft regulations is intended to ensure such compliance. In 2014, Ukraine signed an Association Agreement with the EU. The agreement significantly expands the scope of Ukraine's cooperation with the EU, and provides for various ways to harmonize its legislation with EU legislation. The national legal system is significantly affected by the activities of the European Court of Human Rights. In Ukraine, courts of general jurisdiction most often refer to the provisions of the Convention and the case law of the Court in the presence of gaps in national law; in case of inconsistency of the legislation of Ukraine with the provisions of the Convention and the decision of the Court; when using in judicial practice such principles as the rule of law, justice, etc. The Constitutional Court of Ukraine uses reference, casuistic or casuistically meaningful ways of applying the case law of the European Court of Human Rights to substantiate its own legal positions. At the present stage, the domestic legal system is affected by globalization processes and needs to be optimized. The main trends in its development are the recognition of the rule of law and the priority of human rights, ensuring the leading role of the legal act in the system of sources of law, codification of legislation, the emergence of new branches of law, convergence of public and private law, introduction of European legal standards.

Key words: legal system, Romano-Germanic law, system of law, codification of legislation, European legal standards.

Вступ. Нині в Україні відбуваються трансформаційні зміни, головне місце в яких займає право, яке функціонує у вигляді цілісної правової системи. Реалізація державного суверенітету, формування засад правової державності та поваги до прав і свобод людини – все це стає можливим лише за умови розвиненої правової системи [1, с. 3] Стратегічний напрям розвитку сучасної української держави – приєднання до Європейського Союзу – зумовлює необхідність проведення реформаторських та інтегра-

ційних заходів у правовій сфері, які мають забезпечити ефективні механізми соціального розвитку. Проблема тієї правової системи присвячені праці як вітчизняних, так і зарубіжних науковців, серед яких можна виділити роботи Ж.-Л. Бержеля, Р. Давида, В. Журавського, О. Зайчука, М. Козюбри, Г. Кьотца, Д. Лук'янова, Л. Луць, М. Марченка, Н. Оніщенко, О. Петришина, П. Рабіновича, А. Саїдова, Ю. Тихомирова, О. Скакун, М. Хаустович, Ю. Шемшученка, К. Цвайгерта та ін. Але, незважаючи на

увагу, яка приділяється розкриттю змісту поняття «правова система», сучасний стан правової системи України потребує окремого дослідження. Актуальним є і визначення тенденцій подальшого розвитку національної правової системи за умов її реформування під впливом правової глобалізації.

Виклад основного матеріалу. На правову систему України значно вплинуло історичне минуле. Історія розвитку українського права починається з Київської Русі, а сучасний свій вираз воно набуває після проголошення незалежності України у 1991 році. Найважливішою пам'яткою права є «Руська Правда». Саме вона заклала початок для подальшого розвитку багатьох галузей права – цивільного, кримінального, сімейного, процесуального тощо. Під впливом «Руської Правди» розвивалися правові системи Великого Князівства Литовського та Польського Королівства, у складі яких перебувала більшість українських земель. На вітчизняну правову думку вплинули Литовські статуту та права система Великого Князівства Литовського. У цей період джерелами права були норми звичаєвого права. У середині XIV століття відбувається запозичення європейського досвіду міського самоврядування – Магдебурзького права. Його отримали такі міста, як Берестечко, Корсунь, Луцьк, Львів, Київ, Житомир, Сянок, Снятин, Кам'янець-Подільський, Канів, Вінниця, Дубно, Ковель, Переяслав. У цих містах були сформовані магістрати (власні органи місцевого самоврядування), які виводилися з-під юрисдикції місцевої адміністрації. Національна революція, яка розпочалася у 1648 р., призвела до формування Української козацької держави. У цей час було скасовано більшість норм Речі Посполитої і почалося формування елементів власної правової системи. Виникає поняття «козацького права», що складалося з норм звичаєвого права та рішень генеральних рад і гетьманських універсалів. Важливою подією стало укладання у 1710 р. Договору гетьмана Війська Запорозького Пилипа Орлика зі старшиною та козацтвом про взаємні права та обов'язки (Конституція Пилипа Орлика). Протягом XIX–XX ст. Україна зазнавала впливу правових систем різних держав (Російська імперія, Польща, Австро-Угорщина та ін.). Близько 70 років Україна входила до складу Радянського Союзу. У цей період діяла соціалістична правова система, хоча з формального погляду вона була схожа з романо-германським правом [2, с. 66–69]. Після проходження досить тяжкого і тривалого шляху Україна здобула незалежність, і перед нею постало питання розбудови національної правової системи.

Правова система – це сформована під впливом об'єктивних закономірностей розвитку певного суспільства сукупність усіх його правових явищ, які перебувають у сталих зв'язках між собою та іншими соціальними явищами, що забезпечує її цілісність, розвиток та правонаступність [3, с. 517]. Традиційно елементи правової системи групують у кілька підсистем: 1) інституційну (суб'єкти права, що утворюють правову систему); 2) нормативну (норми і принципи права, система джерел права); 3) ідеологічну (праворозуміння, правосвідомість, правова культура, правова наука); 4) функціональну (нормотворчість, правореалізація, правозастосування, правовідносини, судова та інша юридична практика); 5) результативну (результат дії права, стан правопорядку в суспільстві).

Правова система України за формальними ознаками тяжіє до романо-германської правової сім'ї, а отже, головним орієнтиром для неї є верховенство права. Мета верховенства права – запровадження такого правопорядку, який не допускає свавілля державної влади, створює спеціальні правові механізми, завдяки яким суспільство може контролювати діяльність держави. Приналежність до романо-германської правової сім'ї зумовлена наявністю традиційних для романо-германського права рис. Вітчизняна правова система характеризується провідним місцем нормативно-правових актів у системі джерел права.

Нормативні акти існують у вигляді складної ієрархічної системи, найвищу юридичну силу в якій має Конституція України, нижче розташовані конституційні закони, звичайні закони, нормативні укази Президента, нормативні постанови уряду (Кабінету Міністрів), нормативні акти центральних органів виконавчої влади (накази міністерств та інших центральних органів виконавчої влади), розпорядження місцевих державних адміністрацій, рішення органів місцевого самоврядування. Правова система України характеризується множинністю джерел права. Разом із нормативно-правовими актами набувають поширення нормативно-правові договори, які дають змогу враховувати взаємні інтереси суб'єктів громадянського суспільства і забезпечувати порівняно безконфліктне його існування. Статус обов'язкового джерела права має частина судової практики, зокрема: висновки, зроблені в конкретних справах Європейським Судом з прав людини, рішення Конституційного Суду України щодо офіційного тлумачення, постанови Верховного Суду України в рішеннях щодо неоднакового застосування норм права.

Ще одним підтвердженням приналежності національної правової системи до романо-германської правової сім'ї є кодифікований характер права. Останнім часом в Україні проводиться активна робота щодо кодифікації законодавства. Серед новітніх кодексів варто назвати Кодекс України з процедур банкрутства від 18.10.2018 р., а також Виборчий кодекс України від 19.12.2019 р. Кодифіковані акти становлять фундамент нового законодавства, упорядковують нормативно-правовий масив, усувають колізії і прогалини в законодавстві, уніфікують правовий категорійний апарат, забезпечують термінологічно-мовну єдність нормативно-правових актів [4, с. 227].

У країнах романо-германського права, в тому числі в Україні, правові норми мають абстрактний і загальний характер. Загальний характер вказує на те, що норми права адресовані невизначеному колу осіб, а абстрактність означає, що вони регулюють не конкретні відносини, а передбачають загальні обставини. Норма права встановлює для невизначеної кількості випадків, які правові наслідки настають за тих чи інших фактичних обставин, що описуються абстрактно. Важливою проблемою розвитку правової системи є пошук оптимального ступеня узагальненості правових норм. Норми права не мають бути занадто загальними, оскільки тоді вони перестають бути ефективним керівництвом для практики. Водночас вони не мають бути надмірно деталізованими, оскільки призначені регулювати певний тип суспільних відносин, а не застосовуватися до конкретної ситуації.

Складником правової системи виступає система права. Система права – це сукупність логічно узгоджених між собою правових норм, які інтегровані принципами права та зумовлені сполученням публічних та приватних інтересів. Правові норми розподіляються по галузях, підгалузях та інститутах за предметом і методом правового регулювання і утворюють внутрішню структуру системи права. За умов формування в Україні громадянського суспільства, розбудови правової держави, що супроводжується серйозними змінами в національному праві, виникла необхідність наукової оцінки процесів, що відбуваються, і внесення змін у системні основи побудови українського права. На це неодноразово звертали увагу багато дослідників, аналізуючи концепцію системи права. Питання про систему права потребує нового вивчення з урахуванням сучасних реалій та вимог суспільства. Після набуття Україною незалежності процес появи нових галузей права в структурі права України значно прискорився і поглибився. Нині пропонується виокремлювати такі галузі права, як транспортне право, комерційне право, валютне право, інформаційне право, медичне право, нотаріальне право, спортивне право, муніципальне право, ювенальне право, інтеграційне право тощо. Актуальності цій проблемі додає те, що в останнє

десятиліття відбувається стрімке оновлення всього нормативно-правового масиву, який є основним і найбільш активним фактором розвитку галузей права.

У структурі системи права виокремлюють такі підсистеми, як публічне і приватне право. На сучасному етапі розвитку права доцільно не загострювати протистояння, а підкреслити зближення публічного і приватного права на новій гуманістичній основі. Такою основою мають стати ідеї пріоритетності прав людини, розумного інтересу особи і суспільства, неприпустимості свавільного державного втручання. Нині продовжується процес дифузії публічного і приватного права, правові інститути відчують на собі одночасний вплив і публічного, і приватного права.

Як відомо, Україна вибрала євроінтеграційний вектор розвитку, і тому національне право зближується з європейським правом. У зв'язку з тим, що Україна у 1995 р. стала членом Ради Європи, вона взяла на себе зобов'язання щодо реформування правової системи та впровадження європейських стандартів до національної правової системи, передусім у галузі прав людини та верховенства права шляхом приєднання до конвенцій, які становлять договірну базу Ради Європи. Наша країна є стороною понад 80 юридично-зобов'язуючих інструментів РЄ. Пріоритетними напрямками співробітництва України з РЄ залишаються: реформування чинного і розробка та імплементація нового законодавства відповідно до стандартів Ради Європи на основі принципів верховенства права та прав людини; розбудова толерантного, демократичного суспільства, яке базується на європейських стандартах, зокрема, стосовно соціальних прав та прав національних меншин, рівних прав жінок та чоловіків, захисту дітей тощо; об'єднання зусиль для посилення ефективності боротьби проти корупції та відмивання коштів, протидії тероризму; залучення Ради Європи у взаємодії з Європейським Союзом до вирішення таких актуальних питань, як забезпечення свободи пересування, боротьба проти торгівлі людьми та ін.

Одним із найважливіших досягнень Ради Європи є вироблення загальноєвропейських стандартів прав людини. Вони були закладені Європейською Конвенцією про захист прав людини й основних свобод 1950 р. (Конвенція), яка стала справжнім загальноєвропейським біллем про права людини, конституційним документом європейського публічного порядку. Відмінною рисою Конвенції є встановлення незалежного наднаціонального механізму контролю за дотриманням її положень і притягнення до відповідальності держав-порушниць. Невідповідність національного законодавства нормам Європейської Конвенції становить найпоширенішу причину порушень прав людини. Забезпечити таку відповідність покликана правова експертиза проєктів нормативно-правових актів. Урядовий уповноважений у справах Європейського суду з прав людини здійснює постійну та з розумною періодичністю перевірку чинних законів і підзаконних актів на відповідність Конвенції та практиці Європейського суду, передусім, у сферах, що стосуються діяльності правоохоронних органів, кримінального провадження, позбавлення свободи (п. 3 ст. 19 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини»). Законодавець не вказує конкретної періодичності, з якою має здійснюватися експертиза норма-

тивно-правових актів, і не передбачає відповідальності за її непроведення, він тільки зобов'язує міністерства та інші центральні органи виконавчої влади забезпечувати систематичний контроль за додержанням у рамках відомчого підпорядкування адміністративної практики, що відповідає Конвенції та практиці Суду (п. 5 ст. 19 Закону).

У 2014 р. Україна підписала Угоду про асоціацію з ЄС [5]. Норми регламентів ЄС, що містяться в додатках до Угоди, не мають прямої дії у внутрішньому правопорядку України, проте вона може посилатися в національному законодавстві на акти ЄС або інкорпорувати в національне законодавство окремі положення чи цілі блоки норм права ЄС. Угодою значно розширені сфери співпраці України з ЄС і передбачені різні способи гармонізації її законодавства із законодавством ЄС. Так, у сфері технічних правил Україна бере на себе зобов'язання вжити необхідних заходів для поступового забезпечення відповідності її законодавства до законодавства ЄС та виконувати принципи й практики, встановлені у відповідних рішеннях і регламентах. У сфері захисту прав інтелектуальної власності, окрім приєднання до положень та імплементації міжнародних конвенцій, Україна має удосконалити власний правовий механізм, здатний забезпечити ефективний захист прав на інтелектуальну власність на національному рівні.

На національну правову систему суттєво впливає діяльність Європейського суду з прав людини. Прецеденти ЄСПЛ зв'язують не тільки сам Суд, а й обов'язкові для всіх країн-учасниць Конвенції, в тому числі і для України. Так, ст. 17 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського Суду з прав людини» від 23.02.2006 р. прямо зобов'язує суди України застосовувати Конвенцію та практику Суду як джерело права [6]. В Україні суди загальної юрисдикції найчастіше звертаються до положень Конвенції і практики Суду в разі наявності прогалин у національному законодавстві, невідповідності законодавства України положенням Конвенції та рішенням Суду, використання у судовій практиці таких принципів, як верховенство права, справедливості тощо. Конституційний Суд України для обґрунтування власних правових позицій використовує відсильний, казуїстичний або казуїстично-змістовий способи застосування практики Європейського Суду з прав людини.

Висновки. Правова система України зберігає певні залишки попередньої, соціалістичної системи, вона має статус правової системи перехідного типу. За формально-юридичними ознаками національна правова система тяжіє до романо-германського права, а отже, успадковує західну правову традицію. На сучасному етапі вітчизняна правова система відчуває вплив глобалізаційних процесів і потребує оптимізації. Основними тенденціями її розвитку є визнання принципу верховенства права і пріоритетності прав людини, забезпечення провідної ролі нормативно-правового акта в системі джерел права, кодифікація законодавства, виникнення нових галузей права, зближення публічного і приватного права, впровадження європейських правових стандартів у нормотворчу і правозастосовну практику. Активне реформування правової системи України сприятиме якісному її удосконаленню, дотриманню євроінтеграційного курсу, відповідності загально-визнаним міжнародним нормам і принципам.

ЛІТЕРАТУРА

1. Хаустова М.Г. Національна правова система за умов розбудови правової демократичної державності в Україні : монографія. Харків : Право, 2008. 160 с.
2. Хаустова М.Г. Правова система України: особливості становлення та сутнісні риси. *Державне будівництво та місцеве самоврядування*. 2011. № 21. С. 65–75.
3. Загальна теорія права : підручник / Петришин О.В. та ін. ; за ред. Петришина О.В. Харків : Право, 2020. 568 с.
4. Теорія держави і права : підруч. для студ. юрид. вищ. навч. закл. / Петришин О.В. та ін. ; за ред. Петришина О.В. Харків : Право, 2014. 368 с.
5. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони : Угода Україна від 27.06.2014 р. : станом на 30 листоп. 2015 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011 (дата звернення: 13.04.2021).
6. Про виконання рішень та застосування практики Європейського Суду з прав людини : Закон України від 23 лют. 2006 р. № 3477. *Офіційний вісник України*. 2006. № 12. Ст. 792.